

'זכר ולא טומטום ואנדרוגינוס. יכול לא יהו בערך איש אבל יהיו בערך אשה, תלמוד לומר...' ואם תאמר: למה לי קרא למעט מערך איש הלא מסברה אינו מחויב אלא כפי הערך הפחות? [והלא מיעוט זה אינו נובע ממשמעות המלה, אלא מיתור 'הזכר' – כמוש"כ רש"י לעיל ה: (ד"ה טעמיה) ובשבת קלו: ובבכורות מב. וא"כ קשה לשם מה הוצרך ליתר].

ויש לומר, אפילו נקרא אחר כך ונמצא זכר, הואיל שבשעת הערך היה טומטום, ממעטו הכתוב מערך זכר (שפת אמת. וכ"כ לעיל ב, שאעפ"י שנקרא אח"כ פטור. וכ"כ המנ"ח שג, ג. וכמו לענין הגיל שאמרו (בבכורות יב): הערכין כשעת הערך).

לפי"ז צריך לומר שלאנדרוגינוס אין צריך קרא למעטו מערך זכר, ונקטוהו אגב גררא. אך לכאורה נסתר הדבר מהסוגיא בבכורות (מב) שאמרו 'סמי מכאן טומטום'. ואם תאמר שצריך למעט אנדרוגינוס משום דהו"א שהוא מקצת זכר וחייב – אם כן לפי האמת אין לנו מקור לפטור טומטום שנקרא ונמצא זכר. [ובב"ב קכו-קכז] הוצרכנו לימודים מיוחדים להלכות שונות בטומטום ונקרא זכר. ונראה דלא דמי לדין 'הערכין כשעת הערך' לענין שינוי בגיל, כי עתה הוברר שכבר באותה שעה היה זכר ודאי].

ואולם עיקר השאלה לא הבנתי, כי לולא מיעוט הוה אמינא להעריך לחומרא כערך זכר, כמפורש ברש"י בכורות מב. (ד"ה סמי). והרי זה כנודר דבר ועתה מסתפק מה פירש בנדרו, שצריך ליתן לחומרא עד שיאמר לא לכך נתכוונתי (ע' מנחות קז; רמב"ם ערכין ג). ואפילו לדעת הרמב"ם שספק תורה לחומרא מדרבנן ולא מדאורייתא, כתבו אחרונים שבמצוות עשה אין מקיימים המצוה אלא בודאי ולא מספק, והכי נמי מן התורה היה מחויב ליתן עד שיצא בודאות ידי חובתו.

'מאי טעמא כמפרש דמי'. מדברי הרמב"ם (ערכים ג, ח) נראה שמפרש 'כמפרש דמי' [בשונה מרש"י ותוס'] – שפרש את הערך ואמר 'ערכי עלי חמשים סלעים' או 'ערך פלונית עלי שלשים סלעים' – אינו נידון בהשג יד [ואף לפי לשנא בתרא].

'הנך לא צריכי קרא, מאי טעמא כי שקול הוא ויבואו כולם'. רש"י פרש 'לא צריך קרא' – כלומר ריבוי של נפשות, אלא ממשמעות 'נפש' נשמע הכל. ואולם רבנו גרשום פרש שאיש שהעריך מאה, וכן אשה שהעריכה, הכל נלמד מ'איש כי יפליא'. 'שהשוה הכתוב אשה לאיש'. (וצ"ע, הלא בכל מקום שנאמר 'איש' הוצרכו לריבוי מיוחד לאשה, כמו שהוכיחו התוס' מכמה מקומות – ע' ב"ק טו. ועוד).

'שנידון בכבודו'. 'כבוד' היינו הנשמה [כמו לכן שמח לבי ויגל כבודי, אף בשרי ישכן לבטח (תהלים טז, ט ובמפרשים)]. כלומר נידון לפי הנשמה התלויה באותו אבר, שהוא ככולו (כן נראה לפרש"י). באופן אחר: 'לפי כבודו' – לפי חשיבותו של האבר, שאם הנשמה תלויה בו נידון לפי דמי כולו (עפ"י רבנו גרשום).

דף ה

'תמכר לצורכי עולות ודמיה חולין חוץ מדמי אותו אבר שבה'. לפרש"י 'חוץ מדמי אותו אבר' קאי על המכירה, שאינו רשאי למכרו וגם אם מכר אין מכירתו מכירה – שהרי אין אדם יכול למכור עולתו. ואילו רבנו גרשום פירש 'חוץ מדמי אותו אבר' – שדמיו קדושים, שלא כשאר הבהמה שדמיה חולין. ולדבריו משמע שיכול למכור. וטעם הדבר נראה, כיון שלא הוקבע הקרבן לחובתו שהרי לא הקדיש אלא אבר אחד – לכך יכול למכרו (פירוש 'מנחת מרדכי' על ספר מקדש הוד יח, א).

'המעריך פחות מבן חדש... האומר ערך כלי עלי... אדם יודע שאין ערך... וגמר ואמר לשם דמים'. יש לשאול, אמנם אין אדם מוציא דבריו לבטלה וגמר ואמר לשם דמים, אך הלא אין כאן דיבור טוב. ובשלמא לדעת הסוברים שהאומר נדר בלשון שבועה [או שבועה בלשון נדר] מועיל מדין 'ידות נדרים כנדרים' – ניהא, אבל לדעת החולקים וסוברים שאין שייך 'יד' אלא להשלמת דיבורו אך לא כשאמר דיבור שלם בלשון מקולקלת, אם כן קשה כיצד מועיל לשון 'ערך' בפחות מבן חדש וכד' להיות כנדר דמים, והרי לא אמר לשון מועילה?

ונראה שלכך מועיל, משום שבהקדש מועילה גמירות דעת בלב ללא דיבור, הלכך כיון שידענו שמתכוין לדמים הרי מתחייב מחמת מחשבתו. ומוכח מכאן שדבר המועיל בלב, מועיל גם כשהוציא בשפתיו, ואין אומרים הואיל וגמר בלבו להוציא בשפתיו לא תועיל מחשבתו, כאילו מתנה שלא יחול הדבר אלא ע"י דיבורו [כיון שסוף סוף נתכוין שבדיבורו זה יחול הנדר, וגם נתכוין לאותו דיבור שהוציא מפיו ולא אתקיל מילוליה כההיא דרצה לומר תרומה ואמר מעשר] (עפ"י קהלות יעקב נדרים ב. [כסברא זו כתב בשו"ת אור גדול (סו"י לו) בבאור דברי הריב"ש (בשטמ"ק רפ"ז דכתובות) שאין אומרים 'אין אדם מוציא דבריו לבטלה' אלא בהקדש]).

הקשה שם על הקרן-אורה שסובר שבאופן שמוציא מפיו אין מחשבתו מועילה (וכ"כ בכמה ספרים – ע' טורי אבן חגיגה י; אפיקי ים כד; דבר אברהם טו, יג ובמילואים). ושמה יש לתרץ כיון שלר"מ אדם יודע שאין ערך לפחות מבן חדש הרי אומדנא דמוכח שאדם זה מכנה דמים בלשון ערכין וכך היא לשונו [עכ"פ בנדר דמי פחות מבן חדש או כלים או אברים], והרי אם ידענו שכך בני אדם רגילים לקרוא לדמים נראה דמהני. (שו"ר שצדד כע"ז בקה"י גופא, בכתבים החדשים סי' ג. ע"ש). ולפי הקר"א יוצא לכאורה שלחכמים אפילו אמר בלבי היה לדמים – פטור, שהרי נתכוין שיחול במה שיאמר בפיו. אבל לסברת הקה"י נראה שיהא חייב דמים.

ולהלן (כ.) מבואר שיש חכמים הסוברים 'אין אדם מוציא דבריו לבטלה' ואעפ"כ אם התנדב שלא כדרך המתנדבים לא אמר כלום, כגון האומר 'חצי ערך כלי עלי' אין חייב דמים. ולפי סברת הקה"י שחל ההקדש מצד מחשבתו, צ"ע מה לנו ולמה שהוציא מפיו הלא יתחייב מצד מחשבתו, וכיון שאדם יודע שאין ערך לכלי גמר ואמר לשם דמים – אבל לסברה הנ"ל שכך מתפרש דיבורו – ניהא, שכיון שאינו כדרך המתנדבים אין דיבורו כלום.

המעריך טומטום ואנדרוגינוס, אם חייב בדמים – ע' במובא לעיל ב.

(ע"ב) 'מהו דתימא טעמא דרבי מאיר התם דגזר פחות מבן חודש אטו בן חודש'. לכאורה נראה לפי טעם זה לחייבו ליתן ערך בן חודש, ומדוע קתני נותן דמיו? ויש לומר, כל שאינו נפטר לגמרי ומשלם דמים די בכך, שכבר יבוא לבית דין לשום את הנערך ויתברר אם הוא בר ערכין אם לאו (חדושים ובאורים).

'איכא למימר דהכי קאמר אי אמינא לה למרה מזבין לה ניהלי, תיקדוש ליה מהשתא ואקרבה' – והרי אם הקדיש באופן זה, ודאי חל ההקדש, לדברי רב עצמו (בב"מ טו) שהאומר 'שדה זו לכשאקחנה קדוש – קדשה' [ולשיטת הרמב"ם, אפילו להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, חל עליו חיוב מפאת נדרו – ע' בהל' ערכין ו, לא] (עפ"י חדושי ר' מאיר שמהה, לקוטים).

ומדוע אכן אין אומרים שנתכוין לכך, להקדיש לכשיקחנה מבעליה, ולא נתכוין להקדש דמים? – מפני שלא פירש 'לכשאקחנה' אלא הקדישה בסתם, ובוזה לדברי הכל אין מועיל [ומה שאמר הרמב"ם שחייב מדין נדר, זהו כשאמר 'הרי עלי להקדישנה' ולא במקדיש בהמת חברו שתמא], הלכך אין אומרים שנתכוין להקדישנה לכשיקח וטעה בכך שלא פירש דבריו.

וע' בשו"ת עונג יו"ט (קמט, בהגהה) שהוכיח מכאן שאף לדברי הרמב"ן שבמקנה דבר שלא בא לעולם 'מעכשיו' אין יכול לחזור, כאן יכול לחזור [שלא אמר הרמב"ן אלא כשהשני זכה בגוף הנייר לחורה, ע"ש], שאל"כ מדוע אין אומרים שכוונתו להקדיש מעכשיו ולענין זה שלא יוכל לחזור בו. ויש לדחות שפשט לשונו מורה שמקדיש עתה ממש ולא רק לענין אי יכולת חורה – לכך אנו מפרשים דבריו לענין הקדש דמים.

רבי מאיר אומר: נערך אבל לא מעריך. רבי יהודה אומר: מעריך. על גדר חיוב נכרי לקיים את נדרו, ואיסור בל יחל – ע' במצוין בע"ז ה.

ולענין ערכין – לדעת אבימי בסמוך, לר' יהודה ערכו נגנו ואין משתמשים בו. יש מקשים, הלא דמי הערכין אינם מתקדשים עד שבאו ליד גובר (כמו שאמרו בחולין קלט, וכן פסק הרמב"ם בהל' ערכים ג, ג), ואם אתה אומר ערכו נגנו, לכאורה לא נתפס שום קדושה על הדמים והינם חולין, ומה שייך דין גניזה – ע' בספר הזכרון לגר"י הוטנר (עמ' שט); חזון יחזקאל תוספתא ערכין, בהשמטות ומילואים; מקדש יחזקאל כאן.

'יכול לא יהו נערכין תלמוד לומר איש...' משמע שהנכרים בכלל 'איש' שבתורה, הגם שאינם קרויים 'אדם' לרבי שמעון (ומה שמביאים התוס' מריש תמורה שמיעטו נכרים היינו מ'בני ישראל' דכתיב ברישא, ולא מ'איש'. וע"ע בספר הפלאה שבערכין ופתח עינים). ע"ע במובא בנבחים קג. וע' בפירוש המלבי"ם לתורת כהנים ויקרא כו; שדי חמד כללים א שנג.

*

סוף ספר ויקרא הוא בפרשיות שמן איש כי יפלא נדר בערכך נפשת לה, והתחלת הספר הוא במעשה הקרבנות, ובאמצע כתוב על כל עניני נגעים ועריות. וכמו כן גם עניני שבת ומועדים; שכן העצה להנצל מכל רע, ולקבל שבתות ומועדים – קרבנות וצדקה בלי שיעור וגבול. ואם כי שאמרו חז"ל (כתובות סז): 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומשו', זה הוא רק לענין קיום מצות צדקה, אבל מי שפגם ורוצה לתקן, כמו שכתוב (דניאל ד): **והטאך בעדקה פרק, עליו נאמר (איוב א): וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. וזהו כי יפלא נדר בערכך נפשת לה.**

כתוב בספר בית יעקב בסיכום הפרשה וזו לשונו:

ענין זו הפרשה, שהוא במנין שלשים ושלושה לסדר פרשיות מסדר בראשית, ויש בה שלשים ושלוש ברכות, כי גם פסוק ראשון **אם בחקתי תלכו בכלל ברכה;** וכנגד זה בפרשת התוכחה שלשים ושלושה פסוקים, וכנגדם בפרשת ערכין ל"ג פסוקים –

כי כל כח בחירת אדם הוא עד 'הוד שבהוד' [שהיא המדה השלשים ושלוש במדות הספירה] וזה שנאמר בלידת זכר (ויקרא יב) **ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדמי טהרה.** שאם אדם מצדו רע ח"ו עד 'הוד שבהוד' אזי מתברר שהוא ח"ו בכל השבע פעמים שבע. ואם אדם מברר עצמו לטוב מצדו עד 'הוד שבהוד' אז השי"ת יגמור בעדו לטוב עד שבע פעמים שבע וכו'.

והנה מל"ג ברכות מסתעף מדת אהבה בישראל, ומל"ג פסוקי תוכחה מסתעף מדת יראה, ומל"ג פסוקי ערכין מסתעף תקיפות ובטיחות לישראל, שאף כי יאונה להם חטא ח"ו, לא יפלו בעיני עצמם להתיאש מתקן, ועל זה נאמר (תהלים קל): **כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות;** –

וכל שלש הפרשיות: ברכה ותוכחה וערכין, מכוונים אחד מול אחד: אם אדם טוב בכולן יונק מפרשת ברכות. ואם יקבל ביותר מהתפשטות בעולם הזה, אזי מוכרח לטעום מפרשת תוכחה כפי שקבל מההתפשטות. כל אחד לפי ערכו שקבל. ואחרי זה – פרשת ערכין שהוא פדיון שידע אדם

שיש להשי"ת מוצא פדיון, יסורין וסבלנות, ויוכל לצאת ביסורין קלים כפי הפדיון שנאמר בפרשת ערכין ויהיה נעשה מזה ברכה.

ובספר מי השלוח כתוב עוד בענין זה, ה"ל:

ושלשים ושלשה פסוקים שבפרשת ערכין (חוץ מפסוק 'אלה מצוות' וגו' שחוזר על כל הספר) – כנגד ל"ג פסוקים שבפרשת התוכחה. וכל פסוק מכוון כנגד פסוק אחר, ליתן לו פדיון – ופסוק עשרים וחמשה שבתוכחה ואבדתם בגוים ואכלה אתכם ארץ איביכם שיש בו מורא גדול לישראל כדאייתא (במכות כד) אמר רב: מסתפינא מהאי קרא... – כנגדו פסוק כ"ה בפרשת ערכין: וכל ערכך יהיה בשקל הקדש וגו'. [היינו שהקב"ה מברר כל עומק חטאי ישראל ובליעתם בגויים ומעשיהם, ומצרף הכל ושוקלם בשקל הקדש, כי בשרש לא נמצא שום חטא] (מתוך ספר הפרשיות בחקתי).

מש"כ אודות תיקון חטאים בצדקה יותר מחומש – מקור הדבר באגרת הצדקה לבעל התניא פ"ג. ויתכן שלכך נקטו לשון 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש' – לומר שבאופן שעושה כן לתיקון נפשו אינו בגדר זה, שהרי לא גרע זה מרפואת הגוף ושאר צרכים שאדם מוציא יותר מחומש.

דף ו

'לא קשיא הא בתחילה הא בסוף'. מדברי הרמב"ם (מתנות עניינים, ח, ה) נראה שמפרש 'בתחילה' – לכתחילה אין מקבלים ממנו. ואולם אם כבר קבלו – עומדים בקבלתם ואין מחזירים לו.

וכעין זה בפירוש רבנו גרשום, בשינוי מועט: 'בתחילה' – אם אמר רוצה אני להתנדב אומרים לו שאין אנו מקבלים. 'בסוף' – אם כבר התנדב, מקבלים הימנו. (עוד בבאור שיטת הרמב"ם, ע' בנושאי כלים, בחו"א ל, ד-ה ובחדושי ר' אריה לייב ח"ב טז, ב).

'שאני מלכותא דלא הדרא בית...' יש לכלול בזה כוונה נוספת; מפני שלב המלך ביד ה' (ככתוב במשלי כא, א), הלכך אין זה בכלל 'לא לכם ולנו' – שאין הדבר בבחירת נפשו אלא ביד השי"ת. ויתכן שזה פירוש הכתוב בעזרא (י) ברוך ה'... אשר נתן כזאת בלב המלך לפאר את בית ה' אשר בירושלם. וכן אמר רבנו הקדוש על אנטונינוס ששלח מגורה (בירושלמי מגילה פרק בני העיר ה"ב): 'ברוך ה'... אשר נתן בלבבו' – משום שבחירתו ולבו ביד ה' (עפ"י משך חכמה שפטים יז, טו).

כפי ההבנה הפשוטה נראה לכאורה שאין לקבל דבר המסוים מן המלכות, משום גנאי. ואולם לפי הסברה הנוכרת אפשר שאין להקפיד בדבר, שאין זה גנאי, כי אין הנדבה מתיחסת למלך באמת.

'עובד כוכבים שהפריש תרומה מכריו – בודקין אותו; אי בדעת ישראל הפרישה – תינתן לכהן, ואם לאו – טעונה גניזה, חיישינן שמא בלבו לשמים'. תרומת הנכרי מפירותיו אינה מן התורה אלא מגזרת חכמים, כפי שכתב הרמב"ם (תרומות ד, טו): 'דין תורה שאינה תרומה לפי שאינן חייבין, ומדבריהן גזרו שתהיה תרומתו משום בעלי כיסין – שלא יהיה זה הממון של ישראל ויתלה אותו בעכו"ם כדי לפטרו. ובודקין את העכו"ם שהפריש...!'

וכן נראה שהחשש שמא לבו לשמים, גם הוא משום גזרה דרבנן ולא מעיקר דין תורה. ובזה מובן כיצד אנו מאמינים לנכרי לומר שהפרישה על דעת ישראל – כי מן התורה אין איסור כלל (עפ"י מעדני ארץ לגרשו"א זצ"ל, תרומות שם).